

- Гин 1996: Гин, Я.И. Проблемы поэтики грамматических категорий : Избранные работы [Текст] / Я. И. Гин. – Санкт-Петербург : Гуманитарное агентство «Академический проект», 1996. – 224 с.
- Золян 1988: Золян, С.Т. «Я» поэтического текста ; семантика и прагматика : К проблеме лирического героя [Текст] // Тыняновский сборник : Третьи тыняновские чтения. – Рига, 1988. – С. 23-35.
- Лисиченко 2001: Лисиченко, Л.А., Скорбач, Т.В. Мовний образ простору і психологія поета : монографія [Текст] / Л. А. Лисиченко, Т. В. Скорбач. – Харків : ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 2001. – 160 с.
- Мацько 1973: Мацько, Л.І. Стилiстичні функції займенників у поетичних творах Лесі Українки [Текст] // Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 96-103.
- Олексенко 2012: Олексенко, О.А. Займенники в поетичному мовленні І. Драча: семантика і функції [Текст] // Мова. Культура. Взаєморозуміння: збірник наукових праць. – Дрогобич : Коло, 2012. – Вип.2. – С. 220-228.
- Остапенко 2006: Остапенко, И.В. Пейзажный дискурс как картина мира в лирике А. Кушнера [Текст] // Вопросы русской литературы. – 2006. – № 16. – С. 109-121.
- Павлова 2010: Павлова, І.А. Числівник у поетичному мовленні М. Вінграновського крізь призму його психотипу [Текст] // Психолінгвістика : [збірник наукових праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2010. – Вип. 5. – С. 121-128.
- Плющ 1997: Плющ, М.Я. Займенники як засоби актуалізації граматичного значення особи [Текст] // Язык и культура : Пятая международная научная конференция. – К., 1997. – Т. II. – С. 123-126.
- Селиверстова 1988: Селиверстова, О.Н. Местоимения в языке и речи [Текст] / О. Н. Селиверстова. – М. : Наука, 1988. – 180 с.
- Серажим 1996: Серажим, К.С. Морфологічні засоби стилістики [Текст] / К. С. Серажим. – К. : Київський університет ім. Т. Шевченка, 1996. – 60 с.
- Сильман 1970: Сильман, Т.И. Синтактико-стилистические особенности местоимений (На материале немецкого языка) [Текст] // Вопросы языкознания. – 1970. – № 4. – С. 81-91.
- Тынянов 1965: Тынянов, Ю.Н. Проблемы стихотворного анализа [Текст] / Ю. Н. Тынянов. – М. : Наука, 1965. – 284 с.
- Юнг 2002: Юнг, К.-Г. Психологія та поезія [Текст] // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької [2–е вид., доп.]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 119-141.
- Якобсон 1983: Якобсон, Р.О. Поезія граматики и грамматика поэзии [Текст] // Семиотика. – М. : Радуга, 1983. – С. 462-482.

Охарактеризована поетическая семантика местоимений 1-го и 2-го лица и соотносимых с ними притяжательных местоимений как автосемантических единиц – конденсаторов смысловых доминант, которые формируют коммуникативную рамку произведений, в лирике Николая Винграновского. Очерчены типы референтной семантизации этих прономинативов и определена их содержательная наполненность сквозь призму специфики психологического типа поэта, который, предположительно, принадлежит к интровертам. В связи с этим определены приоритеты в вербализации референта «Я личностное» и «ТЫ любовное» как интересубъекта и изучен характер их взаимодействия.

Ключевые слова: прономинатив, типы референтной семантизации местоимения, поетическая семантика, интересубъект, психологический тип поэта.

Poetic semantics of 1st and 2nd person pronouns and their possessive counterparts as autosemantic units, condensers of semantic dominants that form the communicative frame of M. Vyngranovsky's lyrics, is characterized. Types of referential semantization of these pronouns are defined; their semantic filling through the prism of the specificity of the poet's psychological type (who is by assumption an introvert) is brought to light. All this made it possible to clarify the priorities in the verbalization of the poet's "I of personality" and "amorous YOU singular" as an intersubject and to study the character of their counteraction.

Keywords: pronominal, types of referential semantization of a pronoun, poetic semantics, an intersubject, the poet's psychological type.

Надійшла до редакції 1 вересня 2012 року.

Валерія Пилипак

УДК 811.161.2'366.523'373.612

ЕГОЦЕНТРИЧНА 'ТАМ'-СЕМАНТИКА ГРАМЕМИ СЕРЕДНЬОГО РОДУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Семантика і вживання грамеми середнього роду розглядається в егоцентричному аспекті віддаленості від особи мовця, творця мовного повідомлення. Автор статті намагається показати маркованість мовних одиниць і висловлювань із середнім родом за допомогою дейктичного опозиційного змісту 'там'. Виявлення

семантики ментальної віддаленості від суб'єкта мовлення здійснюється на рівні лексичного значення іменників середнього роду та частково лексем, що традиційно визначають як іменники спільного роду.

Ключові слова: суб'єкт мовлення, 'там'-семантика, грамема середнього роду, егоцентричний зміст / семантика, дейктичний зміст / семантика.

Увага мовознавців зосереджувалася переважно на формальному та функціональному аспекті граматичної категорії роду без заглиблення в семантику і прагматику цієї найдавнішої, онтологічно важливої ментальної та мовної категорії [Вихованець, Городенська 2004; Загнітко 1990; Загнітко 1996; Иоффе 1973; Леонова 1969; Мерінов 2005 та ін.].

Наукова парадигма сучасного мовознавства змінюється у бік гуманізації лінгвістичних досліджень: трактування мовних явищ, у тому числі й граматичних категорій, із погляду людини-мовця. Антропоцентричний та егоцентричний аспекти вивчення мови і мовлення зумовлюють посилення ролі семантики та прагматики у лінгвістиці [Бацевич 2009: 31, 56]. Так, на думку М.О. Луценка, граматичне значення – «це структурно-функціональні залишки лексичного значення, у першу чергу займенникового, тому розподіл семантики у межах окремих граматичних категорій – це фактично комбінації займенникових лексичних значень, осмислені з граматичної точки зору» [Луценко 1991: 112]. В.В. Мерінов, досліджуючи функціонування граматичного роду іменників в українській мові, визначає граматичне значення як додаткове абстрагувальне значення слова, що супроводжує його лексичний зміст [Мерінов 2005: 5].

Відповідно, виникнення граматичних категорій та граматичного значення невід'ємне від дейктичного поля, отже, прагматичних егоцентричних мотивів людини-мовця, яка ментально й мовленнєво або включає мовну одиницю чи категорію у свою сферу видимих, найближчих сутностей ('тут'), або, навпаки, відносить до сфери невидимого, віддаленого ('там').

Грамматичні категорії, як і лексичні одиниці, в рамках конструктивної граматики й антропоцентричних теорій мови [Бюллер 2000; Луценко 1991] у своїй основі походять з поля дейксису. Так, категорія особи (форми 1 та 2 осіб) за своєю семантикою знаходяться у близькій сфері суб'єкта мовлення 'тут' (*ми, ти, ви*). Форми 3 особи у свідомості мовця постають як віддаленіші, чужі щодо його впливу, позначені семантикою 'там'. Саме форми 3 особи однини іменників диференціюються за родовою ознакою: *він, вона, воно*.

У диференціації категорії роду представниками семантичного напряму застосовується принцип семантичних опозицій. А. Мейє, А.Т. Аксьонов, А.А. Залізник, М.А. Жовтобрюх, О.Д. Пономарів протиставляють жіночий та чоловічий роди середньому на основі семантичної опозиції живих істот і неживих предметів [Мейє 2001; Аксьонов 1984; Залізник 1964; Жовтобрюх 1984; Пономарів 1993].

За іншою теорією, яка теж ґрунтується на семантичному принципі, іменники оформлювалися за родовими класами відповідно до активної чи пасивної ролі та значущості предметів, які називали ці іменники, для процесу виробництва. Активні іменники, пов'язані з активністю чоловіка, оформлювалися чоловічим родом, пов'язані зі слабкістю й залежністю жінки – жіночим родом. Найменш значущі предмети, безвідносно до залежності й незалежності, оформлювалися середнім родом [Леонова 1983: 37]. М.О. Луценко вважає поділ на статі вторинним додатковим чинником у родовій класифікації іменників, який приєднався до первинного поділу усіх предметів на активних, сильних і незалежних (пізніше – чоловічий та жіночий роди) та пасивних, недіяльних, залежних (середній рід). Такий поділ М.О. Луценко називає не «природною», а «духовною» мотивацією. Це підтверджує егоцентричність людської свідомості та мовних категорій, яка базується на ставленні мовця до явищ реального світу та відображенні цієї егоцентричної позиції у мові [Луценко 2003: 161].

У всіх семантичних родових диференціаціях середній рід протиставлений чоловічому та жіночому, а 3 особа (*він, вона, воно*) протиставлена 1 особі (*я*). Так, М.Я. Плющ, враховуючи ситуацію мовлення з точки зору суб'єкта мовлення, наголошує на опозиції форм 1, 2 особи як учасників мовлення 3-тій особі як неучасникові мовленнєвого акту [Плющ 2010: 87]. Грамматичні категорії особи і роду трактуються в егоцентричному аспекті. При цьому знаходить своє відображення семантична опозиція 'я' → 'тут' ↔ 'не тут' → 'там'. Таким чином, категорія роду «представляє предмет (суб'єкт) зовнішній по відношенню до мовця» [Луценко 2003: 62]. Отже, ментально мовець категорію роду локалізує у сфері змісту 'там'.

З іншого боку, семантична опозиційність спостерігається і в середині самої граматичної категорії роду. Протиставляючись за семантичними підкатегоріями істоти / неістоти, активні / пасивні імена (предмети) або дорослі / малі істоти, грамема середнього роду відрізняється лексичним значенням і функціонуванням від граем чоловічого і жіночого родів.

Зважаючи на егоцентричність мови та прагматичний аспект розгляду мовних явищ, вважаємо, що грамема середнього роду більш віддалена від сфери мовця 'тут', ніж грамеми чоловічого і жіночого родів. Так, мовець ('я') сам є живою істотою, особою жіночої чи чоловічої статі й об'єктивно належить до людської спільноти, семантично об'єднаної в мові категорією істоти. Натомість середній рід «виник на основі первісної категорії неживих предметів» [СУЛМ 1969: 53], залежних від активних 'я' або 'він', 'вона'. Це егоцентричне значення віддаленості грамеми середнього роду від особи мовця, її маркованість опозиційним змістом 'там' виявляється на кількох рівнях мови і мовлення: 1) лексичному – маркованість лексичних значень іменників середнього роду семантикою 'там'; 2) синтаксичному – специфічно безсуб'єктне оформлення певних синтаксичних конструкцій граматичною формою середнього роду; 3) стилістичному – вживання мовцем форми середнього роду з прагматичних мотивів, для передачі різноманітних семантичних відтінків, об'єднаних

значенням відчуження мовцем об'єкта мовлення у сферу 'там', далеку від близької до суб'єкта мовлення 'тут'-сфери (зацікавленості, важливості, необхідності тощо).

У цій статті ми проаналізуємо лише перший рівень виявлення егоцентричної віддаленості у форми середнього роду. **Метою** нашого дослідження є вияв семантики ментальної віддаленості ('там') від суб'єкта мовлення на рівні лексичного значення слів, оформлених граемою середнього роду. Для розв'язання поставленої мети необхідно здійснити такі **завдання**: 1) окреслити семантичні типи лексем середнього роду з 'там'-змістом у лексико-семантичній структурі; 2) проаналізувати семантичні відтінки 'там'-віддалення лексем середнього роду.

Іменники-неістоти, що мають форму середнього роду, у лінгвістиці переважно не поділяють на семантичні типи, обмежуючись виділенням формальних показників (закінчення -о, -е, -я) і визначенням загальної категорійної семантики неістот [Вихованець, Городенська 2004; СУЛМ 1969]. Проте О.Д. Пономарів щодо семантики граеми середнього роду зауважує: «середній рід – найабстрактніший за своїм граматичним значенням і лексичним наповненням» [Пономарів 1993: 145]. Абстрактність, непередметність віддалених, неконкретних понять, що можуть набувати різноманітних додаткових значень, неозначеність, неконкретність зумовлюють загальну дейктичну 'там'-семантику іменників-назв неістот у формі середнього роду. Це конкретизує теорію О.О. Потебні, К. Бюлера, М.О. Луценка про те, що «поле вказівки (дейктичність) є передумовою виникнення всіх граматичних категорій» [Луценко 2003: 46], а також те, що «граматичне значення – це залишки лексичних займенникових значень» [Луценко 1991: 112].

Доповнивши семантичними критеріями вже відомі формальні класифікації іменників середнього роду [СУЛМ 1997; Украинская грамматика 1986], можна навести такі типи егоцентричного 'там'-віддалення в їхній семантиці:

1. Збірні й абстрактні іменники-назви соціальних груп з суфіксом -ств- та закінченням -о: *студентство, козацтво, парубоцтво* та ін. Маючи своїм головним значенням функцію збірності, вони позначають загал, велику кількість, точно неозначену суб'єктом мовлення. Значення великої кількості 'багато' асоціюється з семантичним пучком 'тьма' → 'там', що посилюється відтінком загальності, неконкретності. Наприклад, зі звернення А. Мартинюка, заступника спікера Верховної Ради України з нагоди 8 Березня: *Дозвольте напередодні свята 8 Березня привітати наше шановне жіноцтво.*

2. Іменники-назви сукупності предметів із закінченням -я: *бадилля, бурячиння, насіння, листя, начиння*. Семантика неозначеної кількості ('там') таких іменників зумовлена великою кількістю, дрібним розміром і через те – неможливістю точного перерахунку означуваних ними предметів. Відповідно ця група іменників середнього роду маркована семантичним ланцюжком 'сукупність' → 'неозначена кількість' → 'багато' → 'тьма' → 'там'.

3. Іменники-збірні назви для певної неозначеної кількості чи якості предметів або речовин із закінченням -о: *чтиво, вариво, пійло, їдло, паливо*. Академічні тлумачні словники наводять такі лексичні визначення, зокрема, для *чтиво* – розм. 1. збірне 'книги, твори для читання': *Він любив новинки, переповнені екзотикою, і батько просто з ніг збивався, здобуваючи синові чтиво до смаку* (Ю. Збанацький. Курилови острови) [СУМ 1980: 370]. Збірність і неконкретність якості й кількості книг зумовлюють неозначений з боку суб'єкта мовлення зміст 'там'. Проте таке визначення поступається першістю іншому. Про це свідчить мережа інтернет, яка значною мірою є показником синхронії сучасного мовлення. Цим домінуючим значенням лексеми *чтиво* стало збірне 'неякісна література, малохудожні книги, що не несуть естетичної й духовної цінності, розраховані на малоосвідченого, обмеженого читача'. Оскільки масовість, велика кількість такої літератури є реальністю сучасного світу, відтінок значення 'збірність' ('тьма' → 'там') також є серед сем лексеми *чтиво*. Наприклад: *До чого нас закликає реклама і що пропагує?... Так вже сьогодні сталося, що найбільший вплив справляють на нас не розумні книжки, а радше масове чтиво, телебачення, реклама, Інтернет* (О. Зозуля. Культура української мови / http://www.panianka.info/_movni_njuansi_o_o_o_1143_2.html); *Я часто чую, що російська книжка заповнила всі прилавки. Де? Жовта книга? Це не книга. Це чтиво. Де хороша українська книжка? На Петрівці?... Він (читач) не може знайти її в бібліотеці, бо там немає сучасних російських книжок...* (<http://forum.meta.ua/topic/t/24347/30.html>).

Другим досить поширеним у сучасному мовленні значенням іменника *чтиво* є суб'єктивне, прагматичне його вживання з послабленою семою збірності, але з яскраво вираженим семантичним відтінком негативного ставлення суб'єкта мовлення, його відчуження, несприйняття, що зумовлює егоцентричний зміст 'там'. Наприклад: *Жодну граматичну новацію, що її пропонують автори реформованого правопису, він не розглянув... Натомість В. Радчук запропонував читачеві малоінтелектуальне чтиво на звичну для «націонал-патріотів» тему: хто більше любить і цінує українську мову (Мова і «язик» в Україні); А знаєте, що з'явилось у великій кількості насправді?! Значно реалістичніші витвори на кшталт мемуарів Моніки Левінські, де реально описується, як вона «обслуговувала» недолугого американського президента і тому подібне чтиво* (Т. Литовченко. Велика Літературна Дискусія).

Дещо застарілим видається урочисте вживання лексеми *чтиво* у значенні процесу читання: «2. читання, читка» [СУМ 1980: 370]: *Три дочки [попа], з котрих найстарша вже дівка на порі, зважаючи на великий піст, коротали час за вишиванням та релігійним чтивом, не виходячи з домівки* (С.П. Добровольський. Очаківський розмір); *Я облишив на деякий час усе сучасне; я звернув увагу на пізнання тих вічних законів, якими живе людина і людство взагалі. Книги законодавців, душознавців і спостерігачів за природою людини стали моїм чтивом...* (М. Гоголь. Авторські сповіді). Урочистий відтінок семантики слова *чтиво* в наведених

висловлюваннях, що маркована глибинним змістом 'тут' → 'важливе' → 'корисне', трансформується в сучасному україномовному дискурсі, набуваючи значення 'там'. Семантику 'там' зумовлює іронічний і навіть саркастичний прагматичний відтінок значення з боку суб'єкта мовлення. Наприклад, автор статті про невинуватого використання в ЗМІ іншомовних слів типу *губернатор, спікер* пише: «... як гарно можна проявити свої фантазії нашим журналістам, описуючи буденну нараду голів обласної адміністрації України: «Відбувся всеукраїнський форум всевладної еліти за участю губернатора харківського, воєводи луцького, хана кримського... Їх привітали: Великий Князь України-Руси – Віктор Янукович...» – просто цукерочка, замість нудного інформаційного повідомлення. Чтиво найвищого ґатунку...» (Б. Гордасевич. Дітлахи вітають журналюх).

Отже, вираження егоцентричної 'там'-семантики граматичною формою середнього роду поєднується з трансформацією лексико-семантичної структури слова, характерною для сучасного етапу розвитку української мови. При цьому еволюція значення змісту 'там' має таку структуру: 'множинність' / 'збірність' → 'неозначеність' → 'погане' / 'несхвальне' / 'негативне' → 'там'.

4. Група іменників середнього роду із закінченням -я має локативне значення [СУЛМ 1997: 46; Українська граматики 1986: 336]. Напр., *узбережжя, поділля, побережжя, міжр'іччя, пониззя*. До цієї групи відносимо неофіційні назви історико-етнографічних регіонів типу *Пониззя, Подніпров'я, Поділля, Опілля, Закарпаття* тощо. При цьому значення місця є неконкретним, чітко неозначеним.

Такі менники-географічні позначення у формі середнього роду окреслюють територію неточно, без чітких кордонів, що породжує семантичний відтінок 'приблизності', 'неточності': *Як писав у VI ст. готський історик Йордан, готи в Скіфії та Дакії зіткнулися з племенами венетів (в Карпатських передгір'ях, у верхів'ях Вісли)..., яких більшість сучасних вчених вважає слов'янами* [з підручника]. Відтінки 'неконкретності', 'неозначеності' у словосполученнях *Карпатські передгір'я, верхів'я Вісли* зумовлені невідомістю, затемненістю інформації для історика-суб'єкта дослідження і мовлення.

Отже, граматична форма середнього роду локативних іменників маркована семантикою 'там', породженою невідомістю для мовця точного локуса, тобто «перебування мовця у тьмі» [Луценко 2009: 9]. Наприклад, *Засвідчуючи переваги «аборигенів» на Придніпров'ї, все ж вражені російським шовінізмом чиновники у таблиці про кількість населення Бахмутчини за національними ознаками жодного українця не вказують, зачисляючи їх в одну графу з росіянами* (В.В. Оліфіренко, Ф.Д. Пустова. Таємниця духовного скарбу); *Поділля – історико-етнографічний регіон України, до якого належить басейн Південного Бугу та лівобережний басейн Дністра* (Там само). Контекстуальне значення поданих власних назв *Придніпров'я* – 'територія біля річки Дінець', *Поділля* – 'територія низини північніше Карпатських гір' носить характер неточного визначення меж, семантику приблизності, що свідчить про невідомість для мовця точно окреслених територій. Маркованість подібних лексем семантикою 'там' відзначаємо і на лексичному (семантичні відтінки 'приблизно', 'невідомо'), і на граматичному (формальне вираження змісту графемою середнього роду) рівнях: *Опілля, Покуття, Придніпров'я, Прикарпаття, Закарпаття*.

5. Значення безпредметності, абстрактності іменників середнього роду, що є назвами абстрактних понять із закінченням -я (*безводдя, безлісся, безмежжя, рівноправ'я, здоров'я, весілля* подібне) забезпечує маркованість їх 'там'-семантикою. Те, що мовець предметно не бачить, фактично не відчуває, а лише усвідомлює на рівні поняття, визначається ним у сфері 'там', віддаленій від його безпосереднього впливу. Ця закономірність виражена і на граматичному рівні мови формальним оформленням абстрактних понять графемою середнього роду.

6. Середній рід іменників із суфіксом -иськ(о) типу *дівчицько, хлопчицько, рибисько, прізвисько* поєднується з егоцентричним значенням 'применшення значення цих об'єктів в очах мовця' або зневажливого ставлення до них суб'єкта мовлення. Так, *прізвисько* – 'другорядна, часто принизлива назва особи; щось нижче за прізвище' ('там' → 'неважливе' / 'негативне'), *рибисько* – 'мала, не варта уваги рибина' ('там' → 'незначне'), *хлопчицько, дівчицько* – 'зневажлива назва хлопця, дівчини' ('там' → 'зневажливе').

7. Форму середнього роду мають іменники так званого «спільного роду» (*базікало, ледацо, дідище, головище* і подібне). Дослідники форм спільного роду [Загнітко 1990; Леонова 1969; Матвіяс 1974; Мерінов 2005] відзначають експресивність їхньої семантики. Експресивність передбачає суб'єктивність, егоцентричність семантичної структури таких лексем. Наприклад, О.О. Потебня зауважував: «іменники спільного роду не стільки називають особу, скільки виражають сприймання її, висловлюють погляд на неї» [Потебня 1958: 9-25]. Таким чином, мовець, оцінюючи особу, висловлюючи ставлення до неї, вживає іменник спільного роду, формально оформлений графемою середнього роду.

Егоцентричне ставлення, виражаючись у семантичній дихотомії 'добре' ↔ 'погано', 'позитивний' ↔ 'негативний' диференціює об'єкт за належністю до сфери мовця 'тут' або до сфери поза впливом, поза позитивним, прихильним ставленням мовця – 'там'.

Якщо вважати, що негативна егоцентрична оцінка ('поганий') – це конкретизація змісту 'там', то іменники спільного роду на позначення осіб із негативними фізичними чи психічними ознаками або схильних до певних недолугих дій є превалюючими щодо іменників спільного роду зі значенням позитивної чи нейтральної суб'єктивної оцінки, які марковані егоцентричною 'тут'-семантикою (*лівиша, слуга, листоноша* і подібне). Іменники спільного роду, граматично виражені морфологічними показниками середнього роду, майже усі є носіями негативної емоційно-експресивної суб'єктивної семантики мовця, тобто марковані змістом 'там'.

Так, В.В. Мерінов вважає, що формальний показник середнього роду іменників типу *трепло, вайло, тринькало* зумовлений їх негативною суб'єктивною конотацією [Мерінов 2005: 69].

На маркованість таких іменників змістом 'там' вказує також «безособовість» їх значення, тобто неозначеність (нейтралізація) їхньої родової, статевої семантики. Ця ознака дозволяє деяким дослідникам назвати їх «іменниками потенційного роду» [Безпояско, Городенська, Русанівський 1993: 62] або «нейтралізованими формами» [Мерінов 2005: 56]. Граматична форма середнього роду, характеризуючись негативним емоційно-експресивним забарвленням, виражає різні граматичні значення роду, надаючи при цьому егоцентричної семантики 'там' тій особі жіночої чи чоловічої статі, яку називає (пор. [Загнітко 1996: 152]). Так, лише синтаксично, з контексту визначається чоловіча стать об'єкта судження, про який повідомляє мовець у висловлюванні *Сини повиростали й розійшлися, Андрій вдався у дядька Сидора, таке ж ледащо й не знати що...* (Ю. Яновський. Вершники). Вживаючи іменник у формі середнього роду, мовець вводить на перший план егоцентричний, прагматичний аспект висловлення, а не онтологічну характеристику об'єкта мовлення. Жіноча стать об'єкта, про який мовиться, також може бути зрозуміла лише з пояснень автора й не бути актуальною, важливою для мовця, що вживає форму середнього роду як показник свого негативного 'там'-ставлення до особи-об'єкта мовлення: – *Ой, боже мій, з цим недбайлом! – крикнула Кайдашиха, глянувши на Мелашку, – тепер, про мене, стромляй руку в лемішку та й мішай* (І. Нечуй-Левицький. Кайдашева сім'я). Незадоволення діями особи жіночої статі викликає вживання мовцем форми середнього роду як винесення об'єкту мовлення у 'там' сферу свого несприйняття, нерозуміння та інше. *Мелашка зламала копистку в горищку з густою лемішкою* (Там само).

Негативна семантика 'там' іменників спільного роду типу *недбайло, базікало* виражається в самому лексичному значенні, що спонукало М.В. Леонову назвати їх не граматичним класом слів спільного роду, а лексичним, «оскільки він має порівняно з іншими словами не нове граматичне значення, а новий лексичний відтінок у значенні, спільний для всього класу» [Леонова 1969: 71].

Значення негативної оцінки ('там') в таких іменниках реалізується також за допомогою відповідних іменникових суфіксів, які вживаються з формальними показниками середнього роду (закінчення). Отже, 'там'-семантика в таких іменниках презентована в лексико-семантичному (семантичний відтінок негативного ставлення мовця), у морфемно-семантичному (специфічні суфікси) та морфолого-семантичному (форма середнього роду із закінченнями *-е, -о*) планах. Наприклад, суфікси *-ище (бабище, кулачище), -ил (здоровило, дурило), -исько (навичисько, вовчисько)* В.М. Ткачук називає серед засобів вираження суб'єктивної модальності [Ткачук 2002: 113]. Трансформуючи відрізок дійсності через свою свідомість, мовець виражає за допомогою суфіксів і морфологічної форми середнього роду своє суб'єктивне негативне ставлення до предмета мовлення, що надає мовленню властивостей егоцентричності.

К.С. Аксаков поширеність форм середнього роду на слова з суфіксом *-ище* пояснював семантикою дивовижності, незвичайності чи неприродності предмета, яка властива таким іменникам [Аксаков 1880: 54]. Незвичність, дивовижність граматично втілюється у форму середнього роду і в егоцентричному бутті мовця маркує об'єкт 'там'-змістом, оскільки все надприродне асоціюється суб'єктом мовлення з невідомим чи незрозумілим, таким, що знаходиться поза сферою 'тут' мовця: 'не тут' → 'там'.

Семантико-прагматичне протиставлення грами середнього роду граматичним значенням чоловічого та жіночого роду в середині граматичної категорії роду відбувається за зразком егоцентричної, дейктичної опозиції 'там' – 'тут', 'не я' – 'я' тощо. Загальний зміст 'там'-віддалення від особи мовця іменників середнього роду залежно від семантико-формального типу може конкретизуватися у відтінки, основними з яких є 'поганий', 'незначний', 'неважливий', 'абстрактний', 'нечіткий' / 'неточний', 'збірний' / 'сукупний', 'неозначений', 'невідомий'.

У перспективі доцільно дослідити виявлення егоцентричного змісту 'там' на синтаксичному рівні українських безособових конструкцій, головний член яких оформлений середнім родом, та в аспекті прагматичного вживання форм середнього роду суб'єктом мовлення типу: – *Що оце ти твориш, побро? – питає Чорногор. – Те, щоб Шрамня перш доказало, що згідне воно битись із Кирилом Туром* (П. Куліш. Чорна рада).

Література

Аксаков 1880: Аксаков, К.С. Опыт русской грамматики [Текст] / К. С. Аксаков // Полное собрание сочинений : В 3 тт. – М., 1880. – Т. 3. Сочинения филологические. – Ч. 2. – 470 с.

Аксёнов 1984: Аксёнов, А.Т. К проблеме экстралингвистической мотивации грамматической категории рода [Текст] / А. Т. Аксёнов // Вопросы языкознания. – 1984. – № 1. – С. 14-25. – Бібліогр. : С. 25.

Бацевич 2009: Бацевич, Ф. Духовна синергетика рідної мови : Лінгвофілософські нариси [Текст] / Ф. Бацевич – К. : Видавничий центр «Академія», 2009. – 190 с. – Бібліогр. : С. 170-181. – ISBN 978-966-580-288-4.

Безпояско 1993: Безпояско, О.К. Грамматика української мови. Морфологія : Підручник для студ. філол. фак. вузів [Текст] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський – К. : Либідь, 1993. – 336 с. – Бібліогр. : с. 328-329. – ISBN 5-325-00173-66.

Бюлер 2000: Бюлер, К. Теория языка : Репрезентативная функция языка [Текст] / К. Бюлер ; Общ. ред., коммент. Т. В. Булыгиной – 2-е изд. – М. : Прогресс, 2000. – 501 с. – (Филологи мира). – Библиогр. : с. 496-499. – ISBN 5-01-004658-х.

- Вихованець, Городенська 2004: Вихованець, І.Р., Городенська, К.Г. Теоретична морфологія української мови [Текст] / І. Р. Вихованець (ред.). – К. : Університетське видавництво "Пульсари", 2004. – 398 с. – (Академічна граматики української мови). – Бібліогр. : с. 391-398. – 2000 пр. – ISBN 966-7671-60-7.
- Жовтобрюх 1984: Жовтобрюх, М.А. Українська літературна мова [Текст] / М. А. Жовтобрюх ; АН УРСР, Ін-т мовознавства. – К. : Наук. думка, 1984. – 255 с. – Бібліогр. С. 251-253.
- Загнітко 1996: Загнітко, А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія [Текст] / А. П. Загнітко – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 436 с. – Бібліогр. : с. 383-420 (658 назв).
- Загнітко 1990: Загнітко, А.П. Функції граматичних форм роду іменників [Текст] / А. П. Загнітко // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 6. – С. 50-54. – Бібліогр. : с. 54.
- Зализняк 1964: Зализняк, А.А. К вопросу о грамматической категории рода и одушевленности в русском языке [Текст] / А. А. Зализняк // Вопросы языкознания. – 1964. – № 4. – С. 24-33. – Бібліогр. : с. 33.
- Иоффе 1973: Иоффе, В.В. Происхождение и развитие категории рода в праиндоевропейском языке [Текст] / В. В. Иоффе // Филологические науки. – 1973. – № 2. – С. 53-61. – Бібліогр. : с. 61.
- Леонова 1983: Леонова, М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія [Текст] / М. В. Леонова – К. : Вища школа, 1983. – 129 с. – Бібліогр. : с. 124-125.
- Леонова 1969: Леонова, М.В. Іменники так званого спільного роду [Текст] / М. В. Леонова // Мовознавство. – 1969. – № 6. – С. 71-76. – Бібліогр. : с. 76.
- Луценко 2009: Луценко, Н.А. Истории наших слов : диахронно-лексикологические этюды [Текст] / Н. А. Луценко ; Донецкий национальный университет ; Петровская академия наук и искусств (Санкт-Петербург). – Донецк : Вебер, 2009. – 369 с. – Библиогр. : с. 329-342. – ISBN 978-966-335-314-2.
- Луценко 1991: Луценко, М.О. Кілька зауважень до теорії конструктивної граматики [Текст] / Н. А. Луценко // Семантика і функції граматичних структур : Зб. наук. пр. – К. : НМКВО, 1991. – С. 110-115. – Бібліогр. : с. 115.
- Луценко 2003: Луценко, Н.А. Грамматические категории в системе и узусе (глагол и имя) [Текст] / Н. А. Луценко. – Донецк : ДонНУ, 2003. – 202 с. – Библиогр. : с. 193-200.
- Матвіяс 1974: Матвіяс, І.Г. Іменник в українській мові [Текст] / І. Г. Матвіяс – К. : Рад. школа, 1974. – 184 с. – Бібліогр. : с. 179-181.
- Мейе 2001: Мейе А. Общеславянский язык [Текст] / А. Мейе. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 2001. – 500 с. – (Филологи мира). – Библиогр. : с. 413-416, 486. – ISBN 5-01-004712-8.
- Мерінов 2005: Мерінов, В.В. Функціонально-категорійна аспектуальність граматичного роду іменника в українській мові [Текст] / В. В. Мерінов ; Харківський нац. педаг. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2005. – 211 с. – Бібліогр. : с. 194-211 (241 назва) – ISBN 5-84500-067-6.
- Плющ 2010: Плющ, М.Я. Граматика української мови : Морфеміка. Словотвір. Морфологія. [Текст] / М. Я. Плющ. – 2-е вид., доп. – К. : Слово, 2010. – 327 с. – Бібліогр. в кінці розд. – ISBN 978-966-194-039-9.
- Пономарів 1993: Пономарів, О.Д. Стилїстика сучасної української мови [Текст] / О. Д. Пономарів. – 2-е вид., стер. – К. : Либідь. 1993. – 248 с. – Бібліогр. : с. 245-247.
- Потебня 1958: Потебня, А.А. Из записок по русской грамматике [Текст] / А. А. Потебня. – М. : Гос. учеб.-пед. из-во Мин-ва просвещения РСФСР, 1958. – Т. 1. – Т. 2. – 535 с.
- СУМ 1980: Словник української мови: В 10 тт. [Текст] / Редкол. І. К. Білодід (голова) та інші; АН УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1980. Т. 11 : Х-Ь / Уклали І. Р. Вихованець, В. П. Градова, Г. Н. Демчик та інші ; Ред. І. С. Назарова та інші. – 1980. – 699 с.
- СУЛМ 1997: Сучасна українська літературна мова [Текст] / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. – 2-е вид., переробл. і доп. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с. – Бібліогр. : с. 483-491. – ISBN 5-11-004632-8.
- СУЛМ 1969: Сучасна українська літературна мова [Текст] / За заг. ред. І. К. Білодіда ; Ін-т мовозн. ім. О.О. Потебні АН УРСР. – К. : Наук. думка, 1969. [Кн. 2] : Морфологія / І. М. Ковалик, І. Г. Матвіяс, Д. Х. Баранник та ін. ; Відп. ред. В.М. Русанівський. – 1969. – 583 с. – Бібліогр. : с. 577-578.
- Ткачук 2002: Ткачук, В.М. Категорія суб'єктивної модальності [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2002. – 221 с.
- Украинская граматики 1986: Українська граматики [Текст] / В. М. Русанівський, М. А. Жовтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1986. – 360 с. – Бібліогр. : с. 356-358.

Значение и употребление формы среднего рода в украинском языке рассматривается в эгоцентрическом аспекте её отдалённости от лица говорящего. Автор статьи старается показать, что дейктическое, эгоцентрическое содержание 'там' является характерной особенностью языковых единиц и высказываний в форме среднего рода. Выявление семантики ментальной отдалённости от субъекта речи осуществляется на уровне лексического значения существительных среднего рода и слов, которые, как правило, называют существительными среднего рода.

Ключевые слова: субъект речи, 'там'-семантика, граммема среднего рода, эгоцентрическое содержание / семантика, дейктическое содержание / семантика.

The semantics and using of the middle gender considered in the egocentric aspect of the distance from the speaker. Author of this article try to show egocentric, deictic meaning 'there' as a characteristic feature of the

language units in the form of the middle gender. The semantics of the mental distance from the speaker is revealed at the lexical meaning level of the middle gender nouns and of the words, which are named as common gender nouns.

Keywords: subject of the speech, 'there'-meaning, middle gender form, egocentric semantics / meaning, deictic semantics / meaning.

Надійшла до редакції 28 вересня 2012 року.

Ольга Прадід

УДК 811.161.2

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПОЛУЧНИХ ЗАСОБІВ У НАЗВАХ РОЗДІЛІВ І СТАТЕЙ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті вперше ґрунтовно описано функціонування сурядних і підрядних сполучників, сполучних слів у назвах розділів і статей Кримінального кодексу України. Зазначено, що в назвах розділів переважають конструкції зі сполучниками, у назвах статей – безсполучникові конструкції. Сурядні сполучники використовуються в назвах розділів і статей Кримінального кодексу України здебільшого для поєднання двох однорідних членів речення, підрядні – для присудання підрядної частини до головної в складнопідрядному реченні.

Ключові слова: сполучник, сполучні засоби, сполучники сурядності, сполучники підрядності, односкладні номінативні речення, Кримінальний кодекс України.

Сполучники мало досліджені в українському мовознавстві. Цю лакуну якоюсь мірою заповнюють праці К.Г. Городенської «Сполучники української літературної мови: Монографія» [Городенська 2010] та «Граматичний словник української мови: Сполучники», у яких «уперше на теоретичних засадах <...> встановлено та ієрархізовано їхні [сполучників – уточнення О.П.] позиції в структурі складного та простого ускладненого речення [Городенська 2007: 3].

Залежно від характеру зв'язків і відношень, якими поєднані синтаксичні одиниці, сполучники можуть виконувати дві функції: формально-синтаксичну і семантико-синтаксичну [Городенська 2010: 17].

За типом синтаксичного зв'язку розрізняють сполучники сурядності, що поєднують граматично рівноправні частини або однорідні члени речення, і сполучники підрядності, які поєднують граматично нерівноправні предикативні частини. Не можна цілком погодитися з авторами розділу «Сполучник» у «Сучасній українській літературній мові» за редакцією акад. І.К. Білодіда, які стверджують, що «характерною ознакою сполучників як частини мови є їх незалежність від кожного з окремо взятих компонентів, між якими встановлюється зв'язок» [Сучасна українська літературна мова 1969: 514], адже при підрядності сполучний засіб (сполучник, сполучне слово і под.) є «формальною належністю» підрядної частини.

Актуальність пропонованої розвідки визначається відсутністю фундаментальних праць, у яких би досліджувалася морфологічна структура назв розділів і статей Кримінального кодексу України (далі ККУ) взагалі, особливості функціонування сполучних засобів зокрема.

Метою статті постає аналіз специфіки функціонування сполучних засобів у назвах розділів і статей Кримінального кодексу України, що зумовлює необхідність розв'язання таких завдань:

- 1) виявити диференційні ознаки сурядних, підрядних сполучників і сполучних слів;
- 2) з'ясувати особливості семантико-синтаксичних відношень, які виражають сполучні засоби, у назвах розділів і статей Кримінального кодексу України;
- 3) простежити специфіку функціонування й частотність уживання таких одиниць у назвах розділів і статей Кримінального кодексу України.

Об'єкт дослідження – назви розділів і статей ККУ.

Предмет дослідження – функціонування сурядних і підрядних сполучників та сполучних слів у назвах розділів і статей ККУ з простеженням особливостей внутрішньореченневого навантаження сполучних елементів.

Якщо в назвах розділів (21 із 23) переважно уживаються сурядні сполучники, то в назвах статей їх кількість помітно зменшується, натомість стає більше конструкцій із підрядними сполучниками.

Окрім формально-синтаксичної функції, сполучники виконують, як зазначалося вище, семантико-синтаксичну функцію – функцію виразників семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами або однорідними членами речення.

Якщо в мові законодавства взагалі, за спостереженнями О.І. Білоусової, найуживанішим «є єднальний сполучник *і* з фонетичним варіантом *й*, що є функціонально тотожними» [Білоусова 2010: 92], то найчастотнішим у назвах статей ККУ постає сурядний сполучник *або*, що виражає розділові семантико-синтаксичні відношення і поєднує:

- 1) два однорідні члени речення: *Фізичний або психічний примус* (ст. 40); *Виконання наказу або розпорядження* (ст. 41) та ін.;
- 2) два однорідні члени речення попарно: *Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів* (ст. 317);